

Лазар ЛАЗАРОВ

КОН НЕКОИ ПРАШАЊА ЗА РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНИЈА ВО РАМКИТЕ НА ЈУГОСЛОВЕНСКАТА ФЕДЕРАЦИЈА (1944—1957)

По ослободувањето на Македонија во есента 1944 година во неа дејствуваат широка мрежа народноослободителни одбори, чиешто највисок централен орган беше АСНОМ. Политичката база на оваа власт ја сочинуваше адекватна територијално-организациона распространета мрежа масовни организации, а Единствениот синдикат на општојугословенско ниво е создаден дури во јануари 1945 година, на основачката конференција на Единствените синдикати на Југославија. За длабочината на извршените промени на власта во Македонија ништо толку убедливо не говори како следната фактичка реалност. Имено, кон крајот на 1944 година на почвата на Македонија, не постојеа никакви други организирани сили што би можеле да бидат конкурентни на народната власт и на нејзиното јадро — КП на Македонија, која процре во сите пори на новосозданиот систем.

Карактеристично за смената на власта во Југославија, па и во Македонија, независно од нерамномерноста во развојот на Револуцијата — што е закон за секоја револуција и гледано во историската проекција — е тоа што силите спротивни на новиот поредок беа разбиени уште во текот на војната. Дел од пробугарски расположената македонска буржоазија, со паѓањето на фашистичка Бугарија, го загуби основното упориште на своите претензии. Во рамките на народноослободителното движење беа сузбивани и оневозможувани автономистичките тенденции што се спротиставуваа на решенијата на АВНОЈ и АСНОМ. Народот на Македонија, со широкиот развој на Народноослободителната борба, особено од 1943, која разви големи жаришта во Западна Македонија, а подоцна — зимата и пролетта 1944 година се пренесоа — и на територијата на Источна Македонија, преку правото на самоопределување, се изјасни за заеднички живот во Демократска Федеративна Југославија. Македонските делегати не успеаја да учествуваат во работата

на Второто заседание на АВНОЈ, кога се градеше новата југословенска федерација, поради оддалеченоста на Босанска Краина. Меѓутоа, од телеграмата на Светозар Вукмановиќ — Темпо јасно се гледа дека делегати од Македонија за Второто заседание на АВНОЈ биле избрани и тоа: Димитар Влахов — во својство на потпретседател, и како членови Михаило Апостолски и Методија Андонов — Ченто, додека Владо Поптомов, во декември 1944 година, се откажа од членство во револуционерната Скупштина на Југославија.¹

Претставниците на македонската буржоазија како што сведочат изворите непосредно по ослободувањето ќе се покажат крајно малодушни од една страна, тие се готови да соработуваат со новата власт, ги поддржуваат новите мерки, па дури ги отстапуваат, односно подаруваат своите имоти, згради и земји на новата народна власт.

Концентрацијата на политичките сили околу програмата и политиката на КП на Македонија ја остваруваше Народниот фронт на Македонија, кој во југословенски рамки најдоцна се конституира. Околу, Народниот фронт беа собрани сите сили што ја поддржуваа програмата на Комунистичката партија на Македонија и нејзината водечка улога во Народниот фронт.

Новата власт, изградена во Народноослободителната борба, се зацврстуваше и доизградуваше, низ прочистување на персоналниот состав, за што посебна заслуга имаа изборите за народни одбори и изедначувањето на нивните организациони структури. Во рамките на КПЈ беше изграден систем на советодавни интерни комисии при ЦК КПЈ и централните комитети на југословенските покраини, меѓу кои значајно место заземаше и Комисијата за изградба на народната власт при ЦК КПЈ, односно ЦП КП на Македонија. Оваа комисија работеше што побрзо да се постигнат целите во организацијата и работата на народните одбори.²

Важна улога во тој правец имаа и изборите за народни одбори, кои во Македонија беа одржани во март 1945 година со претходна одлука од Президиумот на АСНОМ од 22 февруари 1945 година. Овие избори за народноослободителни одбори, на кои процентот гласачи на листата на Народниот фронт се движеше од 95% па нагоре, и на многу места и 100%, недвосмислено јасно ја одразуваа приврзаноста на широките народни

1. Слободан Нешовиќ — Бранко Петрановиќ, АВНОЈ и Револуција. Тематска збирка докумената 1941—1945, Народна књига, Београд, 1983, с. 466.

2. Во централниот партиски апарат, покрај одделенијата за апит проп, за кадрови, синдикални и женски комисии, се организираат следниве одделенија и комисии:

а) Организационо-инструкторско одделение; б) Воена комисија; в) Комисија за економска политика; г) Комисија за школи; д) Комисија за социјална политика; е) Комисија за изградба на власта; е) Надворешно политичка комисија; ж) Централна контролна комисија.

маси кон новата народна власт. Изборните резултати значеа израз и гаранција дека НОО се вистински претставници на народната власт.

Уставната стабилизација на системот е изведена со донесување на Уставот на ФНРЈ од јануари 1946 година и Уставот на НР Македонија од истата година. Постојниот систем на власта во Македонија се заснова, како и другите народни републики и во Југославија воопшто врз принципот на единството на власта на демократски централизам. Во системот на власта добивале нагласено место извршните органи на власта. Уставот предвидува владите на народните републики да имаат дури и законодавна дејност по пат на т.н. уредби со законска сила. Користејќи го ова овластување, Владата на НР Македонија — особено во сферата на стопанството, финансиите, градежништвото, трговијата — донесува уредби со законска сила, кои народната скупштина мора дополнително да ги ратификува. Со тоа се добива во брзина и ефикасност, но од друга страна доведува до концентрација на власта во рацете на извршните, односно извршно-политичките органи. Народната скупштина, според Уставот, е највисок орган на власта, но во суштина власта им припаѓа на Владата и Извршните одбори на народните одбори, кои само формално ги изнесуваат проблемите за решавање пред пленарните седници на претставничките тела. Законодавната иницијатива му припаѓа на извршното тело — владата, додека Народната скупштина е сведена на установа за нивно едногласно и аklamативно прифаќање. Народната скупштина се свикнува двапати годишно на редовни заседанија. Следствено, таа не беше работно тело. Во Народната скупштина, иако тоа беше уставно регулирано немаше интерпелација од пратениците.

Со ослободувањето на Македонија — ноември 1944 година, политичкиот живот во оваа федерална единица се одвиваше во знакот на општите сфаќања дека федералниот статус на Македонија во Југославија претставува единствена можност и значаен облик на национална самостојност и национално самоосвестување. Практично и формалната детронизација на ноемвриските избори и во 1945 година ги определуваше Македонците кон зацврстување на уверувањето дека судбината на македонскиот народ во новосоздадената ситуација е загарантирана. Манифестациите со спротивни политички расположенија, имаа секундарно значење без влијание на стабилноста на народната власт произлезена од војната, иако беа показател на разновидните политички струења што по ослободувањето се појавија (оспорување на демократскиот карактер на власта, дека таа е времена и преодна, зашто Македонија не е самостојна држава, зашто нема свој монопол, сообраќај, војска, потоа се ширеа гласови дека „ние сакаме титовка, ама се плашиме таа да не се преизврти во шајкачка“). Во Битола демонстра-

циите беа повеќе од економска, а не од политичка природа — пченкарен леб, слабо снабдување на населението, високи цени, оскудица од месо, неправедна распределба. Мошне критички рефлексии се однесуваа и до малиот и недостатно искусен, образован и опитен апарат на власта во кој беа и некои непроверени луѓе кои до вчера им служеа на Бугарите, потоа опортунисти и луѓе со слабо држење во логорите. Палењата на поголеми комплекси шуми во Битолскиот, Тетовскиот, Велешкиот и Прилепскиот округ се припишувани на великогрчките реакционери, иако зад нив стоеја балистичките банди.

Партијата беше решавачки фактор на новосозданиот систем: таа ги држеше под своја команда сите позиции во власта, стопанството, војската, силите на безбедноста и друго, потпирајќи се врз Народниот фронт и неговите колеживни членови (Синдикатот, АФЖ, и младината) како трансмисија. До нападот на Информбирото не беа одржани пленарни седници на ЦК КПЈ, така што целата власт припаѓаше на Политбирото на ЦК КПЈ, кое го свикуваше Јосип Броз Тито, генерален секретар на Партијата. Најголема власт беше концентрирана во ова тело, кое де факто беше нервен центар, мозок и наредбадавен пункт за сите органи и организации. Својата волја и политика ја спроведувааше преку: Организационо-инструкторското одделение, Кадровското одделение, Агитпропагандното одделение, како и преку советодавни интерни партиски комисии за одделни гранки на работата, (народна власт, Синдикат, ресурс за надворешни работи, просвета и школство и сл.) Таква структура имаа и републичките централни комитети. Во склопот на овие комисии дејствуваше Економската комисија.³

Во Народниот фронт на Македонија, централното прашање беше поврзано со придобивање на колебливите и изолирани граѓани, кои стоеја настрана. Со зацврстување на политичкото единство, агитација и пропаганда, со мерките на владата и Партијата за афирмација на новата македонска државност, со историските рефлексии од минатото (Илинден, пренесување на идеите на Гоце Делчев итн.) со залагање на Македонците од Егејскиот дел на Македонија, просветување на масите и сл. Политичката страна на манифестацијата на Народниот фронт ја подржуваа организациите на младината и жените. Истапувањето на поединци во Народниот фронт од непријателски позиции не го преминуваше нивото на локалните политички проблеми, со поширок одек надвор од Македонија. За народниот фронт и КПЈ во Македонија најважно беше разбивањето на македонскиот изолационизам.⁴

3. С. Нешовиќ — Љ. Петрановиќ, Тематска збирка докумената.... с. 784—785.

4. За Македонија беа специфични и некои други процеси. Еден дел од раководните кадри од војната даваа отпор и вршеа опструкција на мерките на партиското и државното раководство на Македонија.

Со преминот кон втората фаза од обновата во 1946 година, Народниот фронт сè повеќе акцентот го ставаше врз стопанските проблеми и квантификацијата на резултатите во Македонија, која во тоа време, немаше ниеден свој претставник во Политбирото на ЦК КПЈ, освен што секретарот на ЦК КПМ Лазар Колишевски беше повикуван на седници на кои беа разгледувани прашања сврзани со Македонија и со нејзината стопанска перспектива.

Од половината на 1946 година започнува процесот на силно изразена бирократизација на односите во врска со подготовките за премин кон планирање и централизирана акумулација.

Како единствена алтернатива, КПЈ ја имаше изградбата на ново општество во Југославија: создавање општонародна (државна) сопственост, нејзино централистичко раководење преку системот на државните органи, потоа — планирање од диригиран карактер, како вид административна интервенција во општеството воопшто.

Овој систем не беше остварен непосредно по ослободувањето туку сукцесивно и во зависност од меѓународните и внатрешните околности. Нова Југославија требаше најпрвин да добие меѓународно признавање, а потоа и уставноправно да се потврдат придобивките од Револуцијата. Требаше во сферата на општествено-економските промени да се создадат основните претпоставки за создавање државно стопанство и премин кон планска индустријализација. Пред очите на конструкторите на југословенскиот систем постоеше само еден пример — системот во СССР. Југословенските комунисти во тоа време, го глорифицираа советското општествено уредување, пресаднувајќи го доброvolно, како што истакнува Ј. Б. Тито, низ установи и решенија. Иако масовната доброволна работа имаше корени и во југословенската револуција, системот на натпреварување на кој сè повеќе се преминуваше, имаше образец во советскиот систем, се разбира — со некои незначителни модификации. Раководителите на КПЈ тогаш немаа претстава дека централистичкото раководење на стопанството може да доведе до тешки општествени деформации во форма на бирократски централизам.

Карактеристично е да се одбележи дека во периодот на административното управување на стопанството од ослободувањето до шеесеттите години на нашиов век, државата имаше исклучиви компетенции во непосредното раководење на стопански гранки и области. Во таа насока, заради полесно раководење и решавање на стопанските проблеми, се пристапи кон издвојување на оперативните сектори во тогашните министерства и отворање генерални и главни дирекции, како органи на државната управа — министерства за тешка, за лесна индустрија, итн. Во зависност од општественото значење, претпријатијата и фабриките беа раководени од државните, покраинските и локалните органи на државната управа.

Во периодот на етатистичкиот централистички развој беа издиференцирани две категории слоеви од населението: управувачи и извршители. Кон ваквиот модел на организација на социјалистичкото општество се упатуваат сериозни критички забелешки.

Иако наградувањето на вработените, изразено преку плати, се вршеше преку норми и стручни квалификации, имаше негативни последици, бидејќи таквите критериуми на наградување беа поставувани одозгора, наместо тоа да биде одоздола, од самите претпријатија, и од непосредните производители.

Ваквото целосно административно-централистичко општествено организирање се однесуваше не само до областа на стопанството, туку и до политичкиот, просветно-културниот, социјално-здравствениот и воопшто, до целокупниот живот на земјата

Како резултат на напорите и единството на Партијата со општествено-политичките организации, со работничката класа и широките работни слоеви воопшто, следувахе во периодот 1944—1946 година успешно да завршат обновата и изградбата на земјата.⁵ Меѓутоа, заслужува внимание да се потцрта дека посебна грижа е водена за создавање квалификуван и висококвалификуван кадар и средни и високостручни профили. Во такви квалитативни промени во развојот на работничката класа, нејзиното класно-политичко издигање и самосознавање на нејзиното место и улога во социјалистичкото општество, треба да се одбележи дека бројот на македонското работништво, во споредба со состојбата од предвоената Македонија, во 1947 година рапидно е зголемен на 31.295, а во 1948 година дури на 47.750 работници или за 365% спрема индекс 100 во 1939 година, што несомнено говори за позитивен процес во индустријализацијата на Македонија.⁶

Ваквите резултати, меѓу другото, беа плод на ентузијазмот и полетот што се чувствувахе сред широките работни слоеви, што од своја страна резултираше од континуираното надоврзување со Ослободителната војна и Револуцијата (1941—1944).

КПЈ беше доминантен политички фактор во југословенското општество, бидејќи во неа се наоѓаа сите подлоги на власта. Политбиро то на ЦК КПЈ одигра улога на главен директивен орган, носител на инспирации, давател на многу перспективи. Установената денешна терминологија: социјалистичка перспектива, социјалистичка изградба, социјалистичко преобразување на општеството, тогаш не беше озаконета. Дури и називот на Првиот петгодишен план се нарекуваше „план за развој на народното стопанство“. Сите овие ознаки „социјалистички“, итн. се додадени дополнително, во светлината на идео-

5. Иван Караиванов, ИР Македонија, Скопје, 1949, с. 86.

6. Политички извештај на ЦК КПМ. I конгрес на КПМ. Извештаи и резолуции, Култура, Скопје, 1949, с. 134.

лошко-политичкиот развој по судирот со Информбирото. Познато е дека Револуцијата во Југославија не беше нарекувана социјалистичка, туку народна или едноставно, Народноослободителна борба сè до 1948 година.

Второто суштинско обележје во проценката на патот за индустријализација на Југославија е условено од фактот дека КПЈ немаше други алтернативи за развој. Друга алтернатива и не постоеше ниту во неа самата како владејачка сила, а уште помалку надвор од неа, ако се има предвид дека не постоеја други опозициони сили. Граѓанските групи со кои Партијата се пресмета уште во 1945—1946 година имаа спротивни ставовишта.

За да се определи за индустријализација врз КПЈ, влијаеше општата марксистичка теорија, која поаѓаше од индустријализацијата како претпоставка за излегување на земјата од заостанатоста, создавање на нејзина силна економска основа и еманципација на луѓето и жените (како дотогаш нерамноправни) низ процесот на јавната индустриска организација и работата во индустријата. Од друга страна, далеку поголемо практично влијание изврши праксата во Советскиот Сојуз, бидејќи КПЈ немаше друг модел во 1945 година. СССР веќе го преведе својот развој на ниво на планска индустријализација и електрификација на земјата. Ова влијание наоѓаше свој израз во повеќе правци: Сталиновата теорија за планирање, како закон во социјализмот, дотогашното искуство од индустриските резултати во СССР итн. Водечките економски стручњаци и функционери во тоа време набавуваа економски публикации од Советскиот Сојуз; во Југославија работеа советски советници во војската и во цивилни установи, потоа во Заводот за стопанско планирање и други сродни установи.⁷ Самиот назив на планот — „Прва петтолетка“ — јасно говори за тоа влијание отстрана. Далеку позначајно од овие видови влијанија дава анализата на концепцијата и методот на југословенскиот прв план за развој на народното стопанство; станува збор за задолжителен законски акт. Во прашање е строго утврден деталистички план, кој имаше обележја на директивен документ.

Определувајќи се за диригирано планско стопанство, КПЈ поаѓаше од остварувањето на некои основни предуслови; новите општествени сили кои ја формулираа новата економска

7. Во услови на неразвиеност на земјата, извори за развојот на индустријата можеа да се обезбедат од акумулација од стопанството, а пред сè од земјоделството, како и употреба на евтина работна рака и странска помош, при што се сметаше на значајна помош од СССР.

8. Во овој период КПЈ имаше свој претставник при ЦК СКП (б). Тоа беше Борис Зихерл, кој го замени Пуниша Перовиќ, а овој Илија Дошен. Од документацијата се согледува дека истакнати раководители и економски стручњаци на Југославија (Влајко Беговиќ и др.) барале од Б. Зихерл што поскоро да им достави стручна литература за стопанскиот развој и економската политика на СССР.

политика, беа сили што немаа конкуренти во организираната структура на власта. Домашниот и странскиот капитал беше експроприран и се формира силен државен сектор на стопанството со капитални блага што дава основно обележје на целокупниот стопански живот. Постоеше силно изразено расположение сред основните општествени слоеви, дека социјално-економската страна на Револуцијата се продлабочува; се сметаше дека Југославија има големи енергетски и сировински извори, што од гледиштето на тогашните проценки за енергетските извори би можело да биде точно, а гледано од денешен аспект во светлоста на новите светски енергетски потенцијали, може да се прифати со поголема скепса. Обновата обезбеди нормализација на основните текови на животот и репарацијата на големите оштетувања настанати во текот на Втората светска војна. Планската индустријализација имаше цел да ја ослободи земјата од економската зависност од странство, да обезбеди рамномерност во економскиот развој на сите народи на Југославија и воедно да ја зајакне одбранбената моќ на земјата.⁹ Тоа во основа беа главните цели на Петгодишниот план за развој на народното стопанство.¹⁰

Со индустријализацијата се заоструваше и прашањето за откуп, бидејќи нараснуваше потребата од исхрана на градското население, на работниците по градилиштата, снабдувањето на индустријата со земјоделски сировини и исхраната на војската. Поради тоа, откупот во текот на планските години беше спроведуван со мерки за административна интервенција и политичка мобилизација. Откупените количества беа предвидени во централниот државен апарат.

Паралелно со индустрискиот и, воопшто, стопански развој, се одвиваше и процесот на стручно оспособување, порастот и развојот на работничката класа во НР Македонија. Меѓутоа, треба да се имаат предвид условите под кои се развиваше македонската работничка класа. Имено, во онаа општа неразвиеност во која се наоѓаше Македонија непосредно по ослободувањето, малубројната работничка класа претставуваше значајно јадро околу кое постепено се создаваше и растеше работништвото. Имајќи го предвид фактот дека селото претставуваше основен извор на повоената работничка класа што се создаваше, логично беше тој довчерашен селанец во себе да ги носи селските производствени навики. Според тоа, за преобразување на тогашната полуработничка класа требаше извесен временски период за да се ослободи од сите наведени

9. Закон за Петгодишниот план за развиток на Народното стопанство на Федеративна Народна Република Југославија 1947—1951 година и закони за петгодишните планови за развиток на народното стопанство на народните републики Србија, Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Македонија и Црна Гора. Издание на Сојузната планска комисија, Белград, 1947, 8.

10. Закон за Петгодишниот план . . . , 9.

негативни карактеристики. Меѓутоа, ваквите негативни белези што ги носеше во себе новата работничка класа беа во извесна смисла компензирани од една позитивна околност. Имено, во овие негативни услови под кои се одвиваше стопанската обнова и изградба на земјата, сред работните маси беше присутен изразит револуционерен елан и самопрегор за креативност, што е надоврзан од Народноослободителната војна и Социјалистичката револуција и во областа на стопанскиот, просветно-културниот или, накусо речено, во целокупниот живот во земјата. Македонската работничка класа, иако млада и недоволно развиена, сепак, беше способна да се адаптира и прифати во новите услови. Меѓутоа, и покрај овие околности, работничката класа во Македонија бројно растеше, а што е најсуштествено сè повеќе класно се осознаваше за нејзиното револуционерно место и улогата во општеството.

Што се однесува до Петгодишниот план, тој се карактеризира со својата претенциозност, бидејќи беше невозможно да се постигне планираниот годишен пораст на индустриското производство од 467% за една тогашна Македонија, која започна со мошне ниска појдовна основа во својот стопански развој. Освен тоа, Информбировскиот бојкот придонесе голем дел од вложените инвестиции за стопански објекти и за општествен стандард да се префрлат на военоодбранбени објекти. Ако кон сето ова пак се додадат и последиците врз стопанството од двете сушни години, тогаш пореално ќе се согледаат околностите под кои се одвиваше процесот за изградба на земјата.¹¹ Ако се фрли еден бегол поглед врз тоа како се одвиваше стопанската изградба во периодот 1947—1952 година, ќе се согледа дека во поглед на вкупните инвестиции по глава на жител во ФНРЈ просечно доаѓа по 1.000 динари (таков е просекот во целиот петгодишен период) ќе видиме дека на Србија отпаѓа 79.000, на Хрватска 89.000, на Словенија 124.000, на БиХ 101.000, на Македонија околу 80.000, и на Црна Гора 80.000 динари. Ако пак земеме дека инвестициите околу подигањето на индустријата на ФНРЈ имаат просек 37, во Србија тој е 27, Хрватска 32, Словенија 75, БиХ 52, Македонија 26, и Црна Гора 32. Најпосле, ако кон сето тоа ја приклучиме и воената индустрија, ќе видиме дека просекот е 42, од што во Србија 32, Хрватска 40, Словенија 74, БиХ 60, Македонија 26 и Црна Гора 33.¹²

Меѓутоа, учеството на републиките во вкупното индустриско производство и вкупното население на Југославија во 1956

11. Никола Узунов, цит. дело...

12. Инаку, во периодот 1947—1953 година во областа на општествениот стандард беа инвестирани 20.031 милиони динари, од кои за културно-просветни објекти — 6109 милиони или 30,5% од вкупните инвестиции за општествениот стандард, за здравствено-социјални објекти 2700 милиони динари или 13,5%, за станбено-комунални објекти 8.479 милиони динари или 42,3% и административни згради и друго — 2.743 милиони

година покажува дека Македонија е на претпоследно место, пред Црна Гора. Централистичкото раководење беше воспоставено во Југославија во условите непосредно по завршувањето на Втората светска војна. Речиси во целокупната југословенска научна литература — се истакнува дека овој систем, односно централистичката фаза во развојот на Југославија, беше нужен. Притоа, се поаѓа од воените разорнувања, меѓународниот притисок, остатоците од старите граѓански сили и слични оправдувања за неговото постоење и организираност. По правило, се истакнува фаталистичката страна на оваа појава, без согледување на нејзините субјективни компоненти, односно нужноста според оценките на КПЈ. Ако се усвои оваа теза тогаш би морале да се запрашаме не е ли објективно гледано дека беше далеку потешка и посложена 1949 година, кога Југославија се најде под темелна економско-политичка блокада од Исток, кога раководството одлучи да тргне по пат на децентрализација?

Основните одлики на овој централистички систем се согледуваат во семоќната позиција на сојузните и централните органи на власта и управата, изградени врз строгиот принцип на хиерархиската подреденост од врвот до дното. Една од суштинските карактеристики на југословенскиот централизам во овој период претставува постоењето на федеративната државна структура. Меѓутоа, југословенската Федерација во овој период ги носи во себе сите карактеристики на централистичка Федерација, од 1945 година до почетокот на нејзиното развlastување во процесот на децентрализацијата. Републиките имаа формална политичка и економска самостојност, но сите одлуки се донесуваа на ниво на највисоките југословенски органи, со извесна партиципација на претставниците на републиките.

Втора карактеристика на југословенската Федерација во овој период претставуваше уставното санкционирање и приоритетноста на Федерацијата над своите федерални единици, кои се изведуваша според принципот на препуштање на компетенциите на сојузната влада.

Трета карактеристика на овој систем претставуваше ограничувањето во законодавната сфера на претставничките тела, во одземањето на оној дел од надлежностите на републиките во корист на владата да ја регулираат материјата од областа на стопанството и финансиите, уредбите со законска сила итн.

Четврта одлика на централизмот во Југославија преставуваше поделбата на претпријатијата на сојузни, републички и локални, со тоа што најмоќните и најразвиените претпријатија во економски поглед беа од сојузен карактер, што му даваше економска основа на централистичкото владеење.

динари, т.е. 13,7% (10 години изградбе социјализма у Македонији, Редакциони одбор: А. Прличков, К. Миљовски, А. Симитчиев и В. Торгов, Београд, с. а. 89).

Југословенскиот централизам содржи во себе етатистичка суштина, бидејќи целокупното стопанство беше подржавено, односно се наоѓаше во рацете на државата. Државата успеа да воспостави економски монопол по пат на низа суцесивни, експропријациони мерки. Во април 1948 година државата, преку дополнителна национализација, ги подржави, односно ги претвори во државна сопственост ситната трговија и локалното стопанство. Некои теоретичари (на пример В. Дедиер) сметаат дека оваа национализација била предизвикана од тенденцијата да се отапи критиката на Информбирото и да се докаже сопствената „правверност“. Ваквата теза би можела да се усвои со оглед на моментот на извршувањето на дополнителната национализација, која несомнено ја имаше таа мотивација, но не може да се спори дека, независно од нападите на Информбирото, КПЈ имала концепт за подржуваче на целокупното стопанство, како еден вид социјалистички облик на стопанството.

Меѓутоа, во процесот на одбраната на независноста на земјата овој систем ќе доживее и своја негација. Максимален развој во централистичките тенденции може да се согледа преку низа акции што КПЈ ги преземаше во текот на 1948—1949 година.¹³

Во екот на најголемата централизација, сред раководството на КПЈ созреваше идејата за неопходност од изнаоѓање нови решенија на општествената организација и стопанскиот развој. Во изворната документација од тоа време нема податоци за генезата и еволуцијата на оваа идеја. Најверојатно е дека се работело за сеуште нејасни идеи, што биле разгледувани во потесниот круг од раководниот состав на ЦК КПЈ и Владата на ФНРЈ. Во уводот од записникот на Политбирото на ЦК КПЈ (1949) нема никакви траги за ваква идеја. Меѓутоа, стопанските структури на Владата на ФНРЈ поставуваа во Централното веќе на Сојузот на синдикатите на Југославија (ССЈ) некои прашања сврзани со поефикасната организација на стопанството и изнаоѓање форми за поактивно учествување на работниците во процесот на производството и во одлучувањето во претпријатијата. Што се однесува до самото потекло на оваа идеја Едвард Кардељ во своите „Сеќавања“, наведува дека група раководители на КПЈ го посетиле Тито во Сплит (пролетта 1949) и со него воделе расправа за идејата во врска со воведувањето работнички совети.¹⁴

КПЈ во пролетта 1949 година ја напушти својата дефанзивна позиција во однос на Информбирото и започна да развива поофанзивна стратегија насочена кон изнаоѓање нов алтер-

13. Други пленум ЦК КПЈ — Седнише Централног комитета КПЈ 1948—1952. Извори за историју СКЈ, Београд, „Комунист“ — 1985, 5—287.

14. Едвард Кардељ, Самоуправувањето — една од главните причини за судирот „Борбата за признавање и развитокот на нова Југославија 1944—1957, Сеќавања, „Комунист — Мисла“, Скопје, 1980, 155—156.

нативен систем на општествено-економските односи, крајно спротивен на општествените односи во СССР. Патот на изнаоѓање на нов алтернативен, т.н. „модел“ кај нас беше линеарен и лишен од противречности. За тоа сведочи целокупниот југословенски развој во 1949 година — од една страна, колективизација и продолжувањето на процесот на бирократизацијата, а од друга страна, почетните знаци на децентрализацијата.

Идеите изнесени и расправени од нив кај Тито, пролетта 1949 година, добија конкретни форми есента истата 1949 година. Владата новите мерки ги спроведувааше преку Синдикатите Упатството за организирање и работа на работничките совети го донесе на 24 декември 1949 година Централното веќе на сојузот на Синдикатите на Југославија (ЦВССЈ).¹⁵

Во него меѓу другото, се набележани основните поставки сврзани со образувањето и задачите на работничките совети, а посебно со исполнувањето на планските задачи.¹⁶

Првобитната одлука тргнуваше од тоа работничките совети во оваа фаза да имаат експериментален карактер. Издвоени се претпријатија, по југословенските републики во кои треба да се воведат работнички совети. Кон создавањето на првите работнички совети во НР Македонија е пристапено уште во почетокот на 1950 година, во духот на Упатството на Стопанскиот совет на ФНРЈ и Централниот одбор на Синдикатите на Југославија од декември 1949 година, и тоа само во еден дел од стопанството во земјата, посебно во поголемите претпријатија.¹⁷

Процесот на децентрализација, започнат кон крајот на 1949 година, продолжи во наредните години и во сферата на државната организација. Се дојде и до реорганизација на владата, во смисла на создавање совети за одделни гранки и пренесување дел од компетенциите од сојузните органи на републиките. Меѓутоа, донесувањето на овој закон не значеше и автоматска замена на административниот со самоуправниот систем, туку тој процес се одвиваше постепено.

Работничкото самоуправање не можеше да се развива без да се промени односот спрема човекот. Гледано од тој аспект, пресвртно значење имаше Четвртиот пленум на ЦК КПЈ, одржан во јуни 1951 година, познат како пленум на законитоста.¹⁸

15. Упатство о основању и раду радничких савета државних привредних предузећа — Југославија 1918—1984. Збирка докумената..., 852—853.

16. Исто.

17. Архив на ЦК СКЈ, Београд, Сип. XI-2/4 — Анализа за работата и состојбата на работничките совети и управни одбори на територијата на НР Македонија (работена на 15. XI. 1951 година).

18. Четврти пленум Централног комитета Комунистичке партије Југославије, Београд, 3—4 јун 1951 — Седницие Централног комитета КПЈ 1948—1952, Извори за историју СКЈ, цит. д... Предлог резолуције Четвр-

Во врска со ова суштинско прашање за натамошна демократизација и развој на социјалистичките односи на Четвртиот пленум беа усвоени предлог-резолуциите за натамошното јакнење на правосудството и законитоста. Во овие резолуции, меѓу позначајните стожерни прашања, ги издвојуваме оние што се непосредно сврзани со натамошната изградба и јакнење на законитоста: судовите мора да обезбедат заштита на личните права на граѓаните, да дадат свој придонес во борбата за зацврстување на законитоста и социјалистичкиот поредок во земјата.

Пренапрегнатата стопанска изградба во земјата, која се одвиваше од 1947 година, продолжи со сложени драматични услови на борбата за независност, продолжувајќи го процесот на изградба само на клучните (капитални) објекти од Петгодишниот план што предизвика негативни политички реперкусии од гледиштето на влошување на состојбата на пазарот и посебно нискиот животен стандард на населението. Таквата состојба доведе до преориентација на економската политика на Југославија. Извршниот комитет на ЦК СКЈ одржа седница во Белград на 28 септември 1955 година, при што го стави на дневен ред прашањето за економската ситуација и перспективниот развој на стопанството. Постојната ситуација во земјата мошне прегнантно ја окарактеризира Ј. Б. Тито, укажувајќи на реалниот факт „... дека економската состојба во земјата има политички негативни последици, расположението на работниците во фабриките и во градовите се влошува поради состојбите на пазарот. Не гледам дека се проанализирани сите појави и дека се јасно согледани причините. Состојбата во земјоделското стопанство е мошне сериозна, производството стагнира... Децентрализацијата што ја започнавме не смее да доведе до анархија во производството и на пазарот... Од материјалите од Заводот за план произлегува дека причина за стопанските тешкотии се издатоците за Армијата (изнесуваат 48% од националниот доход). Сметам дека тоа не е точно...“¹⁹

На оваа седница Љупчо Арсов истакнува дека „... во целокупната политика се изгубил политичкиот момент... Не се зборува за промените на односите на село. Потребни се мерки за стабилизација на цените на земјоделските производи... Мерките од јуни не се добри, бидејќи се делумични и не се согледани сите моменти... Во трговијата добивката се создава и неконтролирано расте. Во трговијата има слабости и во организацијата. Се сложува дека треба да се изврши пресврт во инвестиционата политика... Неразвиените републики немаат средства за инвестиции. Според материјалите сите инвестиции одат во развиените подрачја, а неразвиените се запоставени. Се затвора

тог пленума ЦК КПЈ о даљем јачању правосуђа и законитости“ — с. 634—639. Резолуција IV пленума с. 639—643.

19. Архив ЦК СКЈ, Београд, Фонд. Политбиро ЦК КПЈ (СКЈ), Сиг. ЦК СКЈ — III/65, труд.

перспективата за брз развој во идните пет години за неразвиените... платите таму се мали и сега. Настануваат разлики во куповните фондови во развиените и неразвиените републики (подвлекол — Л. Л.)²⁰

Карактеристично е дека на оваа седница на Извршниот комитет на ЦК КПЈ Јосип Броз Тито ги апострофира појавите на шовинизам во односите меѓу републиките, како мошне опасно зло што се појави во првите години од повоената социјалистичка изградба на Југославија, се осврнал и на негативните појави во односите меѓу републиките, на појавите на шовинизам. Притоа тој нагласил дека „би требало, во тој поглед, да се прегледаат учебниците во школите и другите области во кои се манифестираат овие појави.“²¹

Врз основа на изведените анализи од дискусиите на оваа седница на Извршниот комитет на ЦК КПЈ се усвоени заклучоци од значење за натамошниот севкупен перспективен развој на земјата.

Од гореизнесеното јасно се гледа дека главен збор при формулирањето на политиката за индустријализација имало Политбиро на ЦК КПЈ. Стручната разработка била на Стопанскиот совет, раководен од Борис Кидрич. Записниците од Политбиро на ЦК КПЈ говорат дека НР Србија не била задоволна од вака формулираната политика. Врз основа на две посредни сознанија, може да се заклучи дека и Македонија не можела да биде задоволна од предвидената политика за индустријализација. Првото посредно сознание се однесува до фактот дека Македонија, три години подоцна, преку своите највисоки претставници, побарала од Федерацијата да ѝ обезбеди извори за акумулација на македонската индустрија. Вториот посреден вид сознание се согледува во тоа што и во Македонија, како изразито аграрна земја, земјоделството како и другите стопански гранки било заостанато, што се одразуvalo негативно се до спроведувањето на новата економска политика во 1956 година.

Меѓутоа, најважната промена е сврзана со почетокот на децентрализацијата на општеството и стопанството во условите на максимална централизација и бирократизација на општествени односи во 1949 година. Многумина истражувачи нагласуваат дека во тие години на притисок — политички, пропаганден, економски, итн, било психично да се продолжи процесот на централизацијата. Тие го поставиле и прашањето. Што го определило тогашното раководство за тоа? Дали главната причина била дека со преминот кон работнички совети би се обезбедила иницијатива на народните маси, која во административниот период веќе замирал? Дали е посреден стремежот да се обезбеди поголем економски ефект и стопанството да се пробуди

20. Исто..., 4, 5.

21. Исто..., 5—6.

од стагнацијата? Дали е во прашање стремежот за доктринарно првенство во однос на Советите? (Враќање кон изворите на марксизмот, дали е во тоа можеби обид да се реafirмираат народноослободителните одбори (НОО), како централна основна институција на југословенската народна власт од југословенската Револуција, кои бидејќи иницијатива и креативност сред народните маси, претставувајќи ги органите како револуционерна демократска самоуправа, дали работничките совети биле гаранција за раководството на КПЈ, дека преку нив најдобро ќе успеат да се обезбедат од притисокот на Сталиновата агресија? Последново прашање можеби за некои би изгледало и нелогично, особено на оние што во тешките услови на земјата гледаа спас во врвот на централизмот, а слом во политиката за децентрализација. Некои политичко-правни и социолошки истражувачи наведуваат дека Одлуката за работничките совети била од чисто политички карактер.

Бирократизиранiot систем во Југославија во таквите услови тешко можеше да се одржи. Раководните луѓе на КПЈ затоа се одлучија за децентрализација во стопанството и државното раководење. Со првите мерки за децентрализација започна и целосна реорганизација на југословенското општество. Концепцијата на комуната откриваше во почетокот големи креативни можности и во областа на непосредното решавање, во стопанската активност и културно-просветната еманципација, но не можеше да ги укине негативните видови автархија и нееднаквите почетни услови на стопанисување на тогашните републики.

Системот на работничкото самоуправување не покажа дека е имун на бирократијата, туку дека бирократските сили во рамките на самоуправната демократија во раните фази од самоуправната трансформација на општеството зреле врз „странечки принцип“ во вид на микродиктатура, локални олигархии, кои се граделе во партиски првенци, стопански раководители, синдикални функционери итн.

Lazar LAZAROV

**TOWARDS THE QUESTION ABOUT SOME CHARACTERISTICS OF PR
MACEDONIA IN THE YUGOSLAV FEDERATION (1944—1957)**

S u m m a r y

The author of the contribution makes an attempt to elaborate some of the more significant attitudes characterising the specific of PR Macedonia in the Yugoslav federation. Among them, the author pays special attention to the circumstances in Macedonia towards the end of the second world war and immediately after it (military, political, economic, and the like) and especially the perspectives opening for the Macedonian people with its inclusion as an equal federal unit in the Yugoslav federation.

At the end the level of development achieved by the Macedonian people in the Vardar part of Macedonia with a comparison with the other Yugoslav republics is described.